

LES REPRESENTACIONS DEL MAL AL CORPUS DE RONDALLES DE MALLORCA
D'ANTONI M. PENYA – LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA-TOSCANA (1894-1895)

Caterina Valriu Llinàs
Universitat de les Illes Balears

1. Introducció

A partir de 1872, l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria-Toscana (1847-1914) havia fixat la seva residència a l'antiga possessió de Miramar, entre les localitats mallorquines de Valldemossa i Deià, a la serra de Tramuntana. Allà hi va instal·lar un veritable centre de recerca i documentació de la Mediterrània, i molt especialment de l'arxipèlag de les illes Balears. El fruit més esplendorós d'aquesta activitat científica va ser, sens dubte, la realització i edició d'una monumental i enciclopèdica obra en nou extensos volums de descripció antropològica de les Balears, que es va publicar a Leipzig entre 1869 i 1884 i que va rebre diversos premis per la seva extraordinària qualitat. La titulà *Die Balearen in Wort und Bild Geschildert* (*Les Balears descrites per la paraula i el gravat*), i és un compendi ordenat de l'estudi de molts diversos aspectes de la realitat social, històrica i natural de les illes, amb atenció a alguns aspectes de folklore, entès en un sentit extens (Trias Mercant 1994: 77-78). L'obra acompanya les descripcions dels textos amb taules, esquemes, croquis, etc. i està bellament il·lustrada amb reproduccions de pintures i gravats de paisatges de les illes, fets expressament per al *Die Balearen*.

Alguns anys més tard, Lluís Salvador va concebre la idea de publicar una antologia de les narracions populars que corrien en boca de la gent. Pensava que el poble mallorquí era especialment afeccionat a contar i escoltar històries, potser pel seu passat estretament vinculat a la cultura àrab, i —atès els vents de canvi que començaven a bufar per Europa— volia salvar aquestes narracions de l'oblit, tal com ja havien fet a Alemanya destacats intel·lectuals com els germans Grimm (Lluís Salvador 1982 [1885]: 23). Amb una idea d'arrel romàntica, doncs, volia recollir i donar a conèixer un conjunt de narracions genuïnament mallorquines que reflectissin la manera de ser i l'entorn natural i social dels habitants de l'illa. Lluís Salvador, que dominava diversos idiomes i tenia una sòlida formació en les més variades disciplines, havia après la nostra llengua i podia entendre perfectament les rondalles contades en mallorquí. Però per fer realitat el seu projecte calia fer un treball de camp sobre el territori i esmerçar-hi un temps i un esforç que ell havia de dedicar a altres quefers. Per això, buscà algú que pogués fer aquesta recerca tot seguint les seves instruccions i sota la seva supervisió. La persona elegida va ser Antoni M. Penya (Palma 1832-1948), un jove professor format en humanitats, bon coneixedor del territori i de la llengua i amb contactes personals arreu de l'illa que li podien facilitar la recerca. Penya, entre el juliol i l'octubre de 1894 va fer el treball de camp de recollida de narracions a una quarantena de pobles, en

redactà les versions escrites corresponents i el novembre lliurà a l'arxiduc prop de cent-cinquanta relats manuscrits de tipologia diversa, tots recollits directament de l'oralitat (Valriu 2022: 48-79).

Lluís Salvador els revisà i ordenà, en va fer una selecció i elegí cinquanta-quatre narracions, amb una especial atenció als succeïts que relataven enfrontaments entre moros i cristians, narracions en forma de recordança més o menys llegendaritzada de les ràtzies dels pirates barbarescs que assolaren durant segles les costes de Mallorca (Oriol 1996). Aquesta antologia es va publicar el 1895 a Wüzburg (Baviera) en dues versions, una en català de Mallorca i l'altra en alemany, amb els títols de *Rondayes de Mallorca* i *Märchen aus Mallorca* respectivament, i d'ambdós llibres se n'han fet successives reedicions fins a l'actualitat. Els materials inèdits recollits per Penya —juntament amb els originals dels publicats— quedaren durant més de cent anys a l'arxiu de l'arxiduc conservat pels seus hereus. L'any 2010 es posaren a l'abast dels investigadors i el 2022 han estat publicats en una edició anotada que reuneix i cataloga tota la col·lecció, formada per un total de cent seixanta-nou narracions que reuneix les rondalles lliurades a l'arxiduc i algunes de conservades en esborrany a l'arxiu Penya i que serà l'edició anotada que utilitzarem en aquest estudi (Valriu 2022).

El nostre objectiu en aquest article serà veure com hi apareix i com s'hi representa el mal i ho farem a partir de la classificació per gèneres que hem establert a l'edició anotada ja esmentada.

2. La presència del mal a les rondalles

La col·lecció presenta noranta-quatre rondalles de subgèneres i cicles diversos, tot conformant una mostra prou representativa tant de tipus com de motius, accions i personatges, que seguidament revisarem.

Hi ha cinc rondalles d'animals. En aquestes narracions el mal s'encarna en l'agressor, que generalment és un animal que intenta resoldre les seves necessitats bàsiques de subsistència tot atacant-ne d'altres que serien les seves preses. Així, a «Es ca que feia carn» el gos afamat intenta menjar-se els garrins, la pollina o els anyells, però la trama es desenvolupa mitjançant raonaments i ardits de les víctimes potencials que són propis dels humans, no del comportament animal. El llop, que sovint representa a les rondalles la pulsio devoradora, pren a les nostres narracions la forma d'un gos, «un ca» o un «canot» i és ferotge però fàcil d'enganyar pels animals domèstics. I també és un gos i no un llop o un drac com en altres versions catalanes, l'agressor de «Sa gallineta», una rondalla del tipus ATU20C combinat amb ATU124 (Uther 2004: 28 i 95-96), en la qual el gos que ha devorat els animals més imprudents o confiats —refugiats en construccions inestables— és vençut per la diligència i l'enginy d'una gallineta (Valriu 2022: 140-150).

Les rondalles meravelloses de la col·lecció Penya-Arxiduc són vint-i-nou, agrupades en sis cicles diferents:

- Adversaris sobrenaturals
- Espòs o esposa sobrenatural o encantat
- Ajudants sobrenaturals
- Objectes màgics
- Poders o coneixements sobrenaturals
- Altres rondalles d'elements sobrenaturals

En aquestes rondalles el mal pren forma i acció en la figura de l'agressor, el personatge que s'enfronta a l'heroi per fer-li mal o provoca la malifeta que l'heroi o l'heroïna hauran de reparar per tal de restaurar l'ordre trencat. La galeria de personatges que desenvolupen aquest rol en el nostre corpus no difereix de les d'altres reculls semblants d'arreu d'Europa. En primer lloc, a quatre rondalles apareix la figura del gegant: «—Ah, Joanet! Ja estam perduts. Es gegant, amo d'aquest castell, se n'ha temut i mos matarà. Tira't per sa finestra i fuig!» («En Joanet»); «Es cap d'un poc arribà s'homo, que era gegant, i tot d'una que va esser dins ca seva començà a dir: —Sent olor de carn humana, ja en menjarem aquesta setmana!» («L'amor de les tres taronges») i també a altres quatre hi apareix com a agressor un ésser que provoca por i que es vincula al món dels morts. Aquest ésser que causa païra en la majoria de la gent és rebut amb indiferència o coratge per l'heroi, com en aquests exemples:

Una altra vegada, i aquesta sa por s'acabà. Un fadrí va anar a dormir a sa mateixa cambra i quan va estar colgat va sentir que feien córrer es llit que era un llit amb rodes i ell va fer un pet¹ i los digué:

—Jau, agafau aquest!

Es llit no es mogué més i sa por va estar acabada. («Sa por des Rafal»; Valriu 2022: 159-160).

A Alfàbia deien que hi sortia por. Un homo va dir que si li donaven una lliura de tabac per fumar aniria a veure què era sa por. Li donaren es tabac i hi va anar i en punt de mitjanit va veure fer oli a dins sa tafona i es homos que en feien no parlaven cap paraula. Llavò vetlaren un mort que hi havia enmig de sa clastra i quan va ésser s'auba sa porta s'obrí, tota sa gent que vetlava es mort descomparegué i només quedà es baul. Ell li pegà coça i tot va estar ple d'unces. («Sa por d'Alfàbia»; Valriu 2022: 163)

En dues rondalles —«Na Blanca i Bella» i «Sa cuixa del dimoni»— l'agressor és el dimoni:

Això era una dona que tenia un nin i va prometre s'ànima d'aquell nin a n'el dimoni.

Quan veia que tornava gran se posava molt trista.

Aquell nin li va dir:

—Mu mare, i què teniu?

—No res.

1 Modificat en tinta lila a la versió manuscrita per *una rialla*, i per *una riallassa* a la versió publicada el 1895, també, pel tal de fer la concordança de gènere, es modifica *aquest* per *aquesta* (Arxiduc Lluís Salvador 1982: 172).

—Qualque cosa teniu. Vós estau tan trista...

—Idò, fillet, quan tu eres petit, vaig prometre sa teva ànima a n'el dimoni.

—Si és això, no vos retgireu, ja hi aniré.

Aquell al·lot se posa de camí i se'n va a cercar el dimoni. («Na Blanca i Bella», Valriu 2022: 156).

I a la rondalla «Es dos sabaters» hi apareixen les bruixes, que castiguen el sabater insolent i babau tot posant-li un gep al pit, el qual s'afegeix al que ja tenia a l'esquena. Aquests personatges actuen com a antagonistes i no estan descrits, just esmentats, com és propi de l'estil resumit i formulari propi de la rondalla meravellosa (Lüthi 1979 i Serrà 2012). La resta d'agressors o antagonistes són personatges humans moguts per pulsions emocionals negatives i són els habituals del gènere que comentem: la mare gelosa o madrastra («Sa fia de s'hostalera»), la rivalitat fraterna de les germanastres («Ses tres fies des sastre») o del germà envejós i egoista («Sa cuixa del dimoni»), la núvia abandonada i ofesa que busca venjança («Es canelobre»), la impostora representada per una esclava mora («L'amor de les tres taronges») o el rei que abusa del seu poder («Es mig gallet»), que es troben en l'apartat de rondalles meravelloses del corpus *Penya-Arxiduc* (Valriu 2022: 207-223). A la narració «La flor romanial» (catalogada com a religiosa per l'Índex ATU), també hi trobem desenvolupat el tema de la rivalitat entre germans —el germà major com a assassí del menor i el segon com a encobridor de l'assassinat— en una representació simbòlica de confrontament entre el bé i el mal (Valriu 2022: 229-230).

Per la seva banda, les rondalles realistes o humanes presenten també personatges i accions que podem relacionar amb el mal, per la seva violència, agressivitat o manca de respecte i d'ètica. El recull inclou catorze rondalles realistes, que pertanyen als cicles següents:

- L'home es casa amb la princesa
- La dona es casa amb el príncep
- La dona obstinada aprèn a obeir
- Els bons consells
- Actes i paraules intel·ligents
- Rondalles sobre el destí
- Lladres i assassins

En aquests cicles hi trobem la violència domèstica i de gènere, és el cas de l'home que pega a la dona perquè aquesta no fa les tasques domèstiques («Es noviis i sa moixeta»), que té un caràcter clarament exemplar, però presentat amb una gran dosi d'ironia i enginy. També el tema de la revenja, en to de facècia, a la rondalla «Es tres enamorats» en la qual el rector que ha fet una broma grossera a tres joves és vexat públicament i —a més— perd tots els seus diners:

Quan tengueren ses tres taleques sortiren es tres enamorats vestits d'àngels i digueren a nès rector que se posàs a damunt unes posts que estaven penjades a una corda que venia de sa volta de l'església i de darrera una capella estiraren i es rector començà a pujar-se'n a n'el cel. Tota sa gent que ho mirava sortí defora per veure'l pujar més amunt de ses teulades de l'iglésia, i quan aquells tres àngels se veren tots sols fermaren sa corda a una estaca, deixaren es rector damunt es bastiment, a lo més alt de sa volta de l'església i se'n dugueren ses taleques.

Quan sa gent va veure que es rector no sortia, tornà a dins l'iglésia i trobà es rector d'aquell modo i es tres vestits d'àngel que aquells havien deixat, però no trobaren mai més ses taleques des doblés. Aquesta passada feren a nès rector perquè ell los havia feta sa des mort. (Valriu 2022: 247-250).

Les rondalles humanes, però, en general solen posar més l'accent en la intel·ligència i l'enginy per superar els entrebancs derivats de la convivència que no en el mal o la violència. El tema desenvolupat de manera més exacerbada amb una resposta violenta és el del robatori, que, a vegades, implica violència física i fins i tot l'assassinat del lladre o agressor, com succeeix a les cinc rondalles del cicle de lladres i assassins, titulades «Sa rondaia d'en Bielet», «Es ranxer», «Es dotze lladres», «Es lladres des forats» i «Sa mà de plata» (Valriu 2022: 250-257). Vegem-ne un exemple:

Què fa l'amo? Fa fer foc a nès criats amb molta llenya perquè fes una gran flamada per tirar-hi ses odres. Quan tengueren foc fet, hi tiraren totes ses odres, es lladres se cremaren i ell tengué tots es doblés de dins sa cova.» («Es dotze lladres»; Valriu 2022: 256).

Aquest fragment, correspon a una rondalla que conjuga els tipus ATU 676 amb ATU 954, tal com passa a la coneguda narració oriental titulada «Alí Babà i els quaranta lladres» i que presenta el mateix final, segons el qual els lladres amagats dins odres o botes són llençats a la foguera i moren cremats.

A les rondalles de l'ogre estúpid, tal com és propi del cicle, trobem la confrontació entre un humà hàbil i sovint murri i un ésser poderós, generalment d'aspecte imponent, però crèdul i no gaire intel·ligent. En aquests casos l'oponent és presentat amb atributs agressius o malèfics, en versions humanitzades de la figura mítica de l'ogre o el gegant, i la trama es desenvolupa entorn de l'abús de poder i les estratègies de l'heroi per burlar aquesta situació. Així, les rondalles «S'home roig», «Es porqueret» i «S'esclau que fugí» presenten la figura de l'amo despòtic que mana tasques impossibles, les quals només poden ser superades amb enginy i desvergonyiment, mentre que «En Pitxerel·lo» mostra la confrontació entre l'heroi astut i l'home salvatge, en el qual predomina la força però també la credulitat i la innocència (Valriu 2022: 257-261).

Un tractament molt diferent del tema del mal el trobem a les contarelles, fet que s'explica pel component còmic que defineix aquestes narracions. A les contarelles, el dramatisme i l'alliçonament passen a un segon terme i l'objectiu principal és l'entreteniment del receptors i —també— la denúncia d'algunes situacions socials que

presenten una certa violència cap a determinats col·lectius —les dones, els pobres, els infants innocents, etc.—, generalment, per la via burlesca. En aquestes rondalles hi apareix sovint la voluntat de «fer por», és a dir, d'esporguir algú per tal de burlar-se d'ell, d'escarmentar-lo, per venjança, per robar l'incaut, la cobdícia que porta a escatimar els aliments o simplement pel gust d'abusar de l'ingenu o el dèbil. Els procediments per provocar aquesta por són simples, i compartits amb el teatre popular: disfresses de fantasma, veus que simulen ser d'ultratomba, enganyifes amb falses promeses, escenaris esfereïdors com és ara cementiris, coves, cases abandonades o esglésies tancades, etc. Són les formes populars i burlesques de representar la maldat. En són exemples les rondalles «Es dimoni negre», «En Pere Taleca», «S'al·lota casada a vila externa», «Sesombres que robaven peres» i «Sa broma des vicari», entre d'altres (Valriu 2022: 286-308).

3. La presència del mal a les llegendes

El corpus que estudiem conté trenta-una llegendes. Una de les característiques principals de la llegenda és la seva intenció de ser creïble, o almenys d'estimular la discussió vers la seva veridicitat. És per això que presenta els fets amb una sèrie de marques o dades que fan que puguin ser percebuts com a succeïts realment: concreció de lloc, de temps, de personatges, etc. Una altra característica és el seu contingut moral, el caràcter d'exemple, advertiment, al·lisonament o admonició en relació a determinades actituds o comportaments socials o individuals.

En aquest context és evident que el mal hi té un paper important, perquè sovint és la resposta o allò que s'obté com a resultat de conductes inadequades. Els exemples són nombrosos. A la llegenda sacra «Es molí des puig de sa Font» (Valriu 2022: 330-331) el protagonista roba, assassina i jura falsament, és castigat per la divinitat amb un llamp que el mata i destrueix el seu molí, i el càstig s'estén també als seus descendents. Ben interessant és com es presenta el mal o la maldat a les llegendes demòniques. Aquests relats llegendaris solen confrontar una persona —home o dona— amb un ésser sobrenatural, que generalment té la comesa de custodiar un tresor. La morfologia d'aquest personatges és diversa: dracs i serpents —sovint anomenats *cuques*—, bous o formes antropomòrfiques com les dones d'aigua. Cal accomplir un determinat i complex ritual per tal que es produeixi el desencantament i l'ésser demònic esclati en riqueses. Com que en la majoria dels casos l'humà no aconsegueix dur a terme el desencantament, no obté una recompensa sinó un càstig: ell i els seus descendents seran pobres tota la vida (Oriol 2001 i Valriu 2019). És a dir, la dissort cau sobre aquells que tenen la inconsciència d'escometre una tasca superior a les seves capacitats, sobre els que no tenen prou sang freda per suportar les proves a què són sotmesos. En aquestes llegendes els custodis de tresors són un risc i *el mal* en potència, un mal que només es materialitza quan la imperícia —o la cobdícia— humanes es fan paleses. Aquest és el cas, entre moltes d'altres, de les narracions «S'encantament des pou des Borino»,

«S'encantament de na Fàtima», «Es tresor de la cova de Son Creus» i «S'encantament de l'Almoina» (Valriu 2022: 338-344), en les quals el mal es concreta en una maledicció inexorable de pobresa que recau sobre la persona que ha fracassat.

A les llegendes on apareixen bruixes o bruixots, el *mal* rau en el seu poder, que poden utilitzar a llur conveniència per fer mal —físic o psíquic— als qui entrin en conflicte amb ells. Generalment els poders ocults s'usen per fer por, modificar la conducta o trasbalsar els humans mitjançant fenòmens inexplicables per les lleis físiques, com el poder de volar o les metamorfosis en animal. Un motiu repetit és que els cabells de les víctimes tornin blancs o caiguin per un ensurt, o que arribin a morir del trastorn, com li passa al jove protagonista de la llegenda «Es pescador que pescava a Portals»: «Volia tornar enrere, però seguí endavant. Al cap i a la fi arribà a Portals i s'ajagué dins una cova i allà el trobaren que se moria. I se morí sense un cabell damunt es cap, perquè des susto tots li havien caiguts.» (Valriu 2022: 345 -346).

4. *El mal en els succeïts*

En el recull hi ha un nombre important de narracions sobre ràtzies pirates a les costes mallorquines, uns relats que es presenten amb trets de caràcter realista combinats amb altres de llegendaris, i que sovint presenten motius que apareixen en altres narracions folklòriques d'arreu i, per tant, es troben catalogats en el *Motif-Index of Folk-Literature* de S. Thompson (1993). En aquestes històries, el mal està representat per un col·lectiu que actua com a enemic i agressor: els pirates musulmans que roben, segresten i maten els habitants del litoral mallorquí. A més del perjudici humà i material que comporten, cal tenir en compte també el fet de la confrontació religiosa entre els dos grups, l'Islam contra el Cristianisme, que fa encara més enconat l'enfrontament.

Únicament hi ha dues narracions que tracten de l'enfrontament bèl·lic pròpiament, i que podem relacionar amb el període de lluita entre les tropes del rei Jaume I *el Conqueridor* i la població musulmana que habitava Mallorca. Són fets històrics que es remunten al s. XIII, però que han deixat una forta empremta en l'imaginari de l'illa. En aquestes dues narracions —«Es moros des Castellet» i «Es moros des castell de Santueri»— els sarraïns són presentats com a ferotges i alhora babaus, perquè són fàcilment enganyats per les estratagemes de les tropes cristianes. Més abundants són els relats que tenen com a eix els desembarcaments de vaixells amb tripulacions que es dedicaven a la pirateria (Neugaard: 1994). Comptabilitzem setze narracions sobre aquesta temàtica. El *mal* és l'enemic que ataca per sorpresa i sense escrúpols una població pacífica i indefensa. Els succeïts solen explicar fets anecdòtics, concretats en un indret determinat, que posen de relleu la ferocitat dels assaltants però també la seva falta de perspicàcia, la qual cosa permet que una actuació enginyosa —i sovint solidària— pugui vèncer aquest *mal* o, si més no, desbaratar-ne els plans o minimitzar-ne els efectes. Són relats on trobem personatges dèbils que s'enfronten amb enginy a un enemic armat i més nombrós i el vencen o el dissuadeixen. Pastors, mado-

nes, jaies, cabrers, infants... conformen una galeria de resistents, moguts per l'instint de defensa i supervivència. Els atacants busquen robar béns, però també segrestar persones, per tal de fer-les esclaves. Solen actuar amb força però amb poca estratègia i per això sovint resulten perdedors. Entre aquests relats podem destacar «Es fet de sa torre de Canyamel», la narració més complexa i colpidora que parla de robatori, violació i homicidi, però també altres de més pròximes a les rondalles de cicle de l'ogre estúpid, a vegades, amb una pinzellada de comicitat, com «Es cabrer de sa Plana», «Es moros que anaren a Sant Jordi», «Es pastor des pou de ses Basses» i «Sa jaia», entre moltes altres (Valriu 2022: 355-367). Altres relats ens parlen de la convivència entre senyors moros i mallorquins esclavitzats al nord d'Àfrica. En aquest cas, el *mal* el representaria qui priva de llibertat una altra persona i l'obliga a treballar sense compensació, però en general els succeïts focalitzen l'atenció en el pacte, la gratitud o la perseverança que fan possible l'alliberament i el retorn a l'illa i no tant en l'opressió de l'esclavatge, com en aquest exemple titulat «S'esclau gabellí»:

Es moros agafaren en *Colau Vell* i el feren esclau. El s'endugueren a Alger i allà el veneren a un moro molt principal que tenia una filla molt guapa, una de ses atlotes més guapes d'es moros. El tenien a bona part perquè no los fugís i sa filla d'es moro principal un dia li digué que per poder fugir fes es beneit, perquè com era molt lliquero i bon mosso no li donarien mai sa llibertat. Ell va fer es beneit i quan veren que quasi no servia per res, ja no el tengueren tan guardat i un dia pogué agafar ses claus en sa nit i començà a obrir portes i a tornar-les tancar i quan va ésser a sa darrera porta que donava a n'es carrer fugí i se n'anà a vorera de mar i trobà un llaüt i se'n vengué a Mallorca. Quan va ésser aquí, tot d'una se n'anà a la *Mare de Déu de l'Esperança* i li dexà ses claus i les penjaren dins sa capella del Roser i hi varen estar penjades molts d'anys. (Valriu 2022: 369).

El corpus també inclou alguns succeïts protagonitzats per lladres, fugitius de la justícia, com els dos relats relatius a Mateu Reus *Rotget* —un bandejat del s. XVIII conegut per la seva habilitat a l'hora d'escapar de les tropes del virrei i que va ser ajusticiat el 1729— titulats «En Martet» i «En Rotget, es lladre». La trajectòria històrica d'aquest personatge ha estat àmpliament estudiada per l'historiador Mateu Morro (2021). També la narració «Es soldat fuit», basada en la figura d'un desertor que esporugüia els habitants del terme d'Escorca, a les muntanyes de Lluc (Valriu 2022: 374-375), i que ha estat objecte d'estudi per Antoni Ordinas (1995). Aquests relats remarquen la conflictivitat social, la tensió entre legalitat i il·legalitat i, molt especialment, la por o basarda que aquests personatges marginals provocaven entre la població, que veia perillar la seva seguretat en ser assaltats per aquests homes que vivien al marge de la societat i de la llei i que lluitaven per sobreviure en condicions molt adverses.

Un personatge malèfic molt destacat en l'imaginari de l'illa és el comte Mal, figura plenament equiparable a la del comte Arnau català.² El comte Mal mallorquí

2 Sobre el comte Mal, el seu cicle llegendari i la seva petja sobre els diversos indrets de la geografia mallorquina (Palma, el Galatzó i Santa Margalida), vegeu la monografia *El comte Mal, entre la història i la llegenda* (Valriu/Vibot 2013).

és la transposició d'un conjunt de motius folklòrics sobre l'ànima condemnada i el senyor despòtic a la figura històrica de Ramon Burguès Safortesa i Fuster, segon comte de Formiguera que va viure a la Mallorca del s. XVII, que tenia extenses propietats a l'illa i va ocupar càrrecs importants en l'administració borbònica. El seu llegendari malèfic prové dels enfrontaments que va tenir amb els habitants de Santa Margarida, conradors de les seves terres, per diversos abusos de poder i també de la incorporació a la seva figura històrica dels diversos nuclis llegendaris del comte Arnau català. Al nostre corpus apareix clarament identificat en tres narracions —les llegendes «Es comte Mal» i «Es Murull i sa font des comte Mal» i el succeït «Es pastor de Galatzó»—, on apareix com una ànima en pena, condemnat a vagar encès en flames, que esporugueix els qui habiten les seves terres i que tem de qualsevol element religiós:

Compareixia [el comte Mal] a Son Pont que era una possessió seva i a n'aqueixa possessió no va entrar enlloc, més que a damunt sa sala, i un dia hi va haver un curro que va dir:

—Jo em pens que no em faria por.

I que era capaç d'esperar-lo a damunt sa sala, i així va ser. Se determinà un vespre (perquè sempre hi compareixia es vespres, de nit) tancà de sa part de dedins esperant que es comte hi anàs i tant de renou va sentir quan entrava per sa clastra que des temor que tengué, se tirà baix per una finestra. Tot d'una que abaix fonc, alçà es cap i ja el va veure que fumava amb una pipa a sa mateixa finestra per on havia pegat es salt.

Un altre vespre es comte trobà a sa possessió que sa gent passava el rosari i li va causar tanta temor es sentir passar el rosari que tornà girar en redó i a n'ès dret de Son Burguet de ses llamarades que treien ses potes des seu cavall, daven claror a n'ès penyal de Son Burguet i Son Cotoner. (Valriu 2022: 336).

Finalment, trobem dues narracions de caràcter desmitificador que se'n riuen de la por, en fan burla. Per tant, l'amenaça del mal hi és conjurada pel desvetllament del misteri i la constatació que allò que es percebia com a maligne i esfereïdor no és res més que el bramul o soroll d'un animal que no representa cap perill. Són les narracions «Sa por de s'Albufera» i «Sa por de la Piera», en les quals els qui provoquen el soroll, percebuts inicialment com una amenaça d'ultratomba, són respectivament un bou mans i una truja: «Sa Piera era una casota vella a on sortia por. Sa gent deia aquí hi ha encanteri, però va ésser una trutja molt grossa fermada amb una cadena.» (Valriu 2022: 376).

5. Conclusions

La revisió d'aquest extens corpus d'arrel oral, recollit a Mallorca a les acaballes del s. XIX i que presenta versions força pròximes a l'oralitat i, per tant, poc retocades literàriament, ens porta a diverses reflexions que intentarem sintetitzar.

En primer lloc, cal dir que el *mal* com a concepte abstracte no apareix en les narracions folklòriques, sinó que trobem agressors, enemics o elements que fan por als personatges que hi apareixen, perquè són relats que es basen en l'acció, no

en la descripció ni en la reflexió. El *mal*, per tant, pren forma —generalment tangible o almenys perceptible sensorialment— i s'identifica amb allò que ens *fa por* perquè és percebut com una amenaça a la integritat física i emocional o als béns de les persones. El *mal* és la potencialitat de l'enemic o l'agressor de *fer por* o *fer mal* i com a tal activa uns mecanismes psicològics de defensa que pertanyen a l'esfera de l'instint però que són modelats i perfilats per l'experiència i l'astúcia, rarament per la força.

A les rondalles, especialment les meravelloses, el paper del *mal* correspon a l'agressor i al fals heroi. L'agressor —que es pot presentar en forma zoomòrfica o antropomòrfica, segons la rondalla— trenca una situació estable amb una malifeta o provoca una carència; el fals heroi per la seva banda és un impostor que intenta amb enganys atribuir-se la resolució del conflicte, una acció que pertany de dret a l'heroi o l'heroïna. Aquests personatges són plans, però es mouen per pulsions humanes de caràcter negatiu molt bàsiques, generalment l'enveja, la cobdícia, la necessitat o la gelosia. A les rondalles humanes els aspectes negatius solen sorgir de les inevitables tensions de la vida familiar o social: problemes conjugals, enveja, cobdícia, venjança, burla, rivalitats, etc. i es resolen per diversos mitjans, entre els que destaca l'enginy i el sentit natural d'equanimitat i justícia.

A les llegendes, especialment les demòniques, el *mal* té un origen sobrenatural, que escapa al control de les persones. Són les històries d'encantaments en les quals els humans queden a mercè de forces obscures i sovint enigmàtiques, regides per codis críptics. Generalment, aquest llegendari alliçona sobre la necessitat de no confiar en aquesta part fosca i màgica, perquè per regla general els resultats són oposats als que es buscaven, així, qui busca riqueses sol ser condemnat a ser pobre per sempre. I també adverteixen que cal respectar el món dels difunts i els preceptes religiosos.

Els succeïts del recull que analitzem solen presentar un substrat històric que ha estat modelat per la influència de les llegendes i per això articulen una forma i una tipologia de personatges molt semblants. Els motius que desenvolupen són migratoris i poden apareixen en un o altre relat, encara que es presentin amb aparença de veridicitat històrica. En aquests materials la *maldat* s'encarna en l'enemic que ataca, roba i mata. Encara que sabem que hi ha una complexa trama de motivacions econòmiques, socials, geogràfiques i religioses que motivaven les ràtzies de pirates barbarescs, la manera popular d'explicar el fenomen històric pren la forma habitual de la narrativa folklòrica: dicotomia bé/mal, personatges plans i acció significativa narrada de manera breu i formulària. El resultat són narracions versemblants que impressionen emocionalment el receptor i l'arrelen a un territori i un passat històric, i que fan perviure una sèrie de clixés ètnics i religiosos al llarg dels segles.

El mal, la maldat, la por, el terror, l'enemic, l'altre, la rivalitat, la gelosia, la preveïció i la fascinació vers allò desconegut, les baixes passions, els instints primaris, la lluita desesperada per una supervivència difícil, la naturalesa indòmita, la malfiança de l'altre, la força sense control... els terrors ontològics de la raça humana que s'emmira un cop i un altre en les històries contades, compartides,

perpetuades. Històries que esdevenen guies, models i advertiments sobre un canemàs inacabable de fantasia.

BIBLIOGRAFIA

LLUÍS SALVADOR, Arxiduc (1982 [1895]): *Rondayes de Mallorca* (edició catalana facsímil de la de Wirzburg, Sa Pobla: José J. de Olañeta, Editor) (Arxiu de Tradicions Populars).

LÜTHI, M. (1979 [1947]): *La fiaba popolare europea. Forma e natura*, Milà: Mur-sia.

MORRO, M. (2021): *Mateu Reus «Rotget». El bandolerisme popular a la Mallorca borbònica*, Palma, Lleonard Muntaner, Editor.

NEUGAARD, E. J. (1994): «La figura del moro en la rondalla», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XXVIII. Miscel·lània Germà Colon/I*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

ORIOI, C. (1996): «Les Rondaies de Mallorca de l'arxiduc Lluís Salvador: oralitat i gènere dels relats», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XXXII. Miscel·lània Germà Colón*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— 2001: «Les llegendes de tresors als Països Catalans», dins Joan ARMANGUÉ (ed.): *Arxiu de Tradicions de l'Alguer*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Milà i Fontanals 39).

ORDINAS, A; ORDINAS, G.; REINÉS, A. (1995): *Torrent de Pareis*, Escorca: Ajuntament d'Escorca.

SERRÀ, A. (2012): *Set estudis de literatura oral*, Palma: Lleonard Muntaner Editor (Temps obert 22).

THOMPSON, S. (1993): *Motif-Index of Folk-Literature*, (ed. aug. i rev.), Indiana University Press/ IntelLex Corporation, Bloomington [cd-room PC].

UTHER, H. J. [ATU] (2004): *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*, Folklore Fellows' Communications 284-286, 3 volums, Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

VALRIU, C. (2019): «El tema del tresor amagat als llegendaris mallorquins», dins Bàrbara DURAN, Maria Magdalena GELABERT i Caterina VALRIU (ed.): *Paisatge i conflicte social: coves, refugis i trinxeres*, Barcelona, Grup d'Estudis Etnopoètics (Societat Catalana de Llengua i Literatura. Institut d'Estudis Catalans).

— (2020): «Antoni M. Penya i Gelabert: a la percaça de l'imaginari», dins Josep TEMPORAL i Sílvia VEÀ (ed.): *Móns reals i imaginats en l'etnopoètica catalana*, Barcelona, Grup d'Estudis Etnopoètics (Societat Catalana de Llengua i Literatura. Institut d'Estudis Catalans).

— (2022): *Les rondalles que l'arxiduc no va publicar*, València, Galés Edicions.

VALRIU, C.; VIBOT, T. (2013): *El Comte Mal: entre la història i la llegenda*, Pollença, El Gall Editor.

